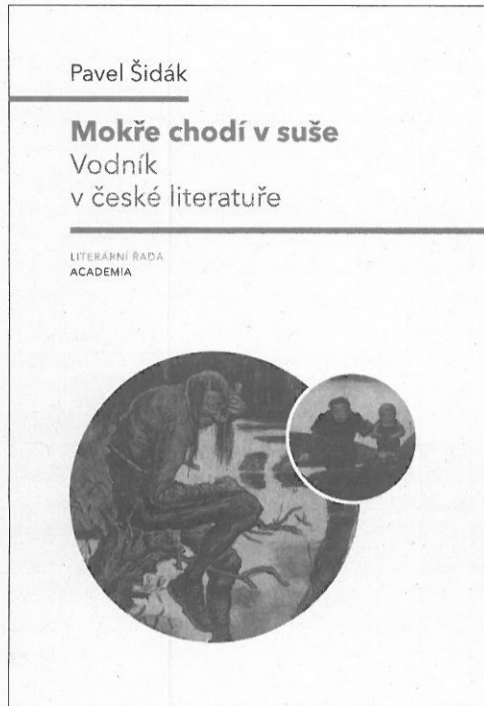

REFLEXE VODNICKÉ TEMATIKY
Z PERSPEKTIVY LITERÁRNÍ VĚDYPavel Šidák: *Mokře chodí v suše*
Vodník v české literatuře
Academia, Praha 2018, 254 s.

Marika Kimatraiová

Publikace *Mokře chodí v suše. Vodník v české literatuře* představuje studii, která mne zaujala nejen svým námětem, ale především nádechem tajemna, jímž je vodnická látka od nepaměti opředena. Postava vodníka může v čtenáři vzbuzovat jednak nejružnější emoce – děs, odpor či hrůzu, jednak zvednout vlnu zvědavosti, která pramení z vodnickovy záhadnosti a nezařaditelnosti.

Právě tajemství a jistá oscilace mezi lidskou a bájnou bytostí se staly klíčovými faktory, jež mne k četbě a zrecenzování této knihy primárně motivovaly. Přestože publikace nese téměř pohádkový název, rozhodně není určena dětskému čtenáři. Autor studie Pavel Šidák (nar. 1977) zde analyzuje vodnickovskou problematiku z mnoha úhlů pohledu a nahlíží na ni též prostřednictvím folkloristiky, která v tomto kontextu hraje důležitou roli. Avšak stěžejním cílem publikace je reflexe motivu vodníka z aspektu literárněvědného. Autor upřesňuje: „Zatímco ve folkloristice byla vodníkovi pozornost věnována a tematizován byl také v dějinách umění, v literární vědě jeho reflexe chybí. Ačkoliv z hlediska literární vědy může jít o poněkud bizarní jev, jsme přesvědčení, že reflexe vodnického tématu, kterou přináší tato kniha, může mít pro čtenáře jistou zajímavost a půvab. V postavě vodníka zároveň sledujeme specifický folkloristický motiv, jeho kořeny, vývoj, rozsah a možnosti, a zajímá nás, jak tento motiv vstupuje do literatury umělecké a jak se v ní dále vyvíjí.“

Titul tohoto typu na knižní scéně doposud chyběl a nakladatelství Academia se jeho vydáním zasloužilo o zprostředkování nových poznatků, jež do této problematiky vnesla literární věda a genologie. Publikace vyžaduje jisté literárněvědné povědomí, a proto bych ji předně doporučila badatelům a studentům literatury. Recenzovaná kniha však může oslovit i obohatit i laickou veřejnost.

Vědcova vodnickovská erudice

Pokud by se některým čtenářům zdál název titulu neobvyklý či zvláštní, pak vězte, že tento archaický výraz byl vybrán důmyslně. Podnětem k pojmenování studie bylo dílo spisovatele Karla Jaromíra Erbena (1811–1870), a to sbírka baladických básní inspirovaných lidovou slovesností – *Kytice z pověstí národních* (1853). Konkrétně balada „Vodník“, která byla napsána v letech 1851–1852 a v níž klasik české literatury ve třetí sloce veršuje: „Vdala jsem se, vdala již, ale byly chyby: starosvati – černí raci, a družičky – ryby! / A můj muž – bůh polituj! – mokře chodí v suše a ve vodě pod hrněčky střádá lidské duše.“

Pavel Šidák pojal ve své knize vodnickou tematiku velmi důsledně a detailně. Musím

přiznat, že mne některé teze překvapily natolik, že jsem se přistihla při kratičké úvaze, zdali části textů nepocházejí přímo z pera samotného obyvatele vodní říše. S údivem jsem četla kupříkladu konstatování: „Vodník je antropomorfní bytost běžně asociovaná s mužským pohlavím (odtud i logika jedné ze základních fabulí: vodník touží po lidské ženě), existují však i vodnické bytosti ženského pohlaví, a to buď jako vodnickovy ženy (pak mají i děti), zřídka i samostatně žijící hastrmanice.“

Avšak pochybnosti nejsou namístě, neboť tento dojem vytváří pečlivě a do hloubky nastudovaná látka, v níž se autor brilantně orientuje a veškeré svoje výroky opírá o značné množství pramenů z rozličných období. V této souvislosti oceňuji badatelovu vytrvalost při jejich pečlivém vyhledávání a systematickém mapování, neboť leckdy se jedná o prameny již obtížně dostupné. Doktor Pavel Šidák – vysokoškolský pedagog, literární teoretik se specializací na genologii a odborný pracovník Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR – je rovněž spoluautorem díla *Slovník největší literární teorie* (2012) či autorem knihy *Úvod do studia genologie* (2013).

Příliš mnoho digresí

Pavel Šidák koncipoval svoji studii jako důkladnou a obsírnou výpravu do vodnického světa – zavítal až do dob dávno minulých (předfolklorní exkurz), abychom se s problematikou mohli řádně obeznámit, a tak jí lépe porozumět v moderním beletristickém zpracování (od romantismu k postmoderně).

Titul *Mokře chodí v suše. Vodník v české literatuře* se skládá ze dvou celků. Autor první část knihy definuje: „[...] kapitoly 1–4, chápeme jako přípravu materiálu. Po exkurzu do oblasti, z níž folklor pramení [Nejstarší doklady vodnické látky a Náboženské představy: vodník jako bůh vody], popisujeme obraz vodníka ve folklorní slovesnosti (kap. 3) a evidujeme šíři žánrů, v nichž se zde vodník objevuje [...] Kapitoly 2 a 4 vytykají specifika vodnickovy postavy ve folkloru, jeho zvláštní pozici v rámci mytologických bytostí.“

Druhá část knihy je již zasvěcena umělecké literatuře. Uvádí ji pátá kapitola s názvem „Vodnická látka v beletrii“, jež je nejobsáhlejší a tvoří jádro knihy. Slovy samotného autora: „Kapitola 5 podává přehled o vodnickovských látkách v moderní české beletrii a dokladuje jej na zhruba stovce děl; kapitoly 6–8 shrnují fungování těchto látek v diskurzu umělecké literatury, přičemž zejména kapitola 6 má ambici podat obecnější popis tohoto fungování. Kapitola 7 navazuje na kapitoly o specifickém statusu vodníka ve folkloru a pojmenovává jeho výjimečnost jakožto mytologické figury převzaté beletrii.“

Vzhledem k obsáhlému penzu informací, které kniha skýtá, bych některé kapitoly strukturalizovala jiným způsobem. Nejmarkantnější změny bych učinila ve výše rozvedené páté kapitole, kde se autor vzhledem k její rozsáhlosti uchýlil k digresím. Přestože odbočky byly učiněny v dobré víře – za účelem zprostředkování dalších poznatků –, přece jen mohou při čtení textu odpoutávat pozornost. Toto „odblhání“ deklaruji i autorovy věty: „Podívejme se hned na další básně s tematikou vodníka, aby lépe vysvitly paralely i umělecké a tematické inovace mezi texty, byť tak porušíme chronologickou linku“, „Výkladem o vodnických romantických básních jsme se však odchýlili od chronologie vodnického motivu – a to hned dvakrát“, „Než se náš výklad posune do let padesátých, pohledme na dva texty poněkud mimoběžné“ aj. Ze svého pohledu považuji zmínované digrese za rušivé.

Naopak za zdařilé pokládám jak zpracování, tak členění závěrečných kapitol, v nichž badatel výstižně, přehledně a již stručně demonstrovuje vodnickovské téma v české beletrii. Podkapitola „Žánrová mnohost“ nás obohatí o zajímavé poznatky z autorovy domény – genologie.

Vodnická tematika v představách našich předků

O možných náznamech „existence“ vodníka se lze dočíst již v *Kosmově Kronice české*, v níž vodník ještě nenabývá žádně ze svých četných podob (lidová tradice zaznamenala jeho schopnosti transformovat se do podoby lidí, zvířat i věcí). *Kronikář Kosmas* ve svém životním díle nehovoří o vodníkovi explicitně, ale

zmiňuje zde kult vody, jenž může s vodnickou tematikou do jisté míry konvenovat.

V tomto kontextu se přímo nabízí otázka – kdo, potažmo co, je vodník? Vědec Šidák ve studii představuje dvě odlišné vrstvy pramenů, které o vodníkovi podávají zajímavé informace, a v nichž jsou mimo jiné ukryty odpovědi na náš dotaz. Badatel tyto vrstvy interpretuje následovně: „Vodnickovská látka tak, jak nakonec ústí ve folklor, totiž zřetelně sestává ze dvou různých vrstev, jež jsou obě ve svém původním znění nerekonstruovatelné: z vrstvy rekonstruovaných pohanských náboženských představ (religionistické) a vrstvy představ démonických (folklorní).“

Když poodkryjeme první vrstvu, jež je spjata s žánrem mýtu a mytologie, dozvídáme se, že naši předci odkazovali na vodníka jakožto na boha nebo božstvo. Jejich náboženství bylo založeno na uctívání živlů a široké plejádě jejich božstev. Staří Čechové se rovněž uchýlili k personifikaci těchto elementů. Je zajímavé, že ze všech živlů hrála v náboženských představách starých Slovanů zásadní roli voda, a tak docházelo ke kultu entit, které byly s vodním elementem nějakým způsobem spjaty – k uctívání pramenů, řek či duchů, kteří vodní milieu obývali, atp. V démonologických představách již bájně bytosti nepožívají božských poct, a tudíž i vodník pozbývá statusu „boha“ a je na něho pohlíženo jako na „ducha“ či demona.

Vodník démonického folkloru se od vody jakožto elementu emancipuje a dle Šidákových slov „není její [vody] pasivní personifikací a individualizuje se: stává se konkrétní bytostí odlišenou i jménem (Ivan, Michal, Kuba aj.), zvyky, vzhledem apod. [...] Hranice mezi vodníkem-bohem a vodníkem-děmonem však není zcela ostrá: vodník-bůh živlu, tj. živél sám, bude i v démonologické vrstvě, jak ji zná lidová tradice, stále přítomen.“

Démonologická vrstva, která souvisí s folklorní žánrovou krajinou, představuje zdroj bezbřehého množství materiálů s vodnickou tematikou, jež pronikají do naší moderní umělecké literatury a dále se v ní rozvíjejí a uzpůsobují; avšak toto prostupování fungovalo i opačně a vznikající folkloristika začala z beletrie přejímat prameny z oblasti démonologie.

Od romantiků po Urbana

Vědec Šidák ve své studii mapuje vodnickou problematiku v krásné literatuře od počátku 19. století až po současnost. Soustředí se nejen na díla známých českých autorů, ale také na tvorbu spisovatelů, kteří již upadli v zapomnění.

Badatel zaznamenal, že látka, jež je předmětem našeho zájmu, se v české umělecké literatuře objevuje v několika etapách. Její největší rozmach nastává v období romantismu, modifikovanou ji nalzáme ve druhém údobí – u představitelů májovců. Další období reprezentuje „vodnická tvorba“ generace lumírovců a ruchovců. Zmínovanou látku reflektuje též ucha postromantismu a umělecké moderny. Čtvrté období je vymezeno léty meziválečnými a válečnými; sporadicky se vodnická témata objevují v době poválečné. Poslední, pátá epocha se vztahuje k dílům, která byla sepsána v závěru 20. století.

Mnohé vodnické příběhy představují bohaté variace na známé motivy, jež jsou pro vodníka signifikantní – topení lidí, svádění dívek z pozemského světa, střežení lidských

duší pod hrníčky, přeměny v lidi, zvěř a věci, transformace v čerta, obývání opulentní podvodní říše atp. Z pestré škály vodnických příběhů napříč jednotlivými etapami mne zvláště upoutal text Jiljího Vratislava Jahna (1838–1902), v němž vodník sice vystupuje, ale zcela se vymyká svým ztvárněním. Jedná se o báseň „Pověst Šumavská“, která byla uveřejněna ve druhém svazku almanachu *Máj* (1859). Báseň je zasazena do kontextu boje mezi Čechy a Němci, v němž české atributy demonstrovují husité a kalich a německý symbol představují orli. Němci Čechy do jednoho usmrtí a stávají se vítězi. Avšak dochází ke zvratu v ději a na scénu vstupuje vojsko mytologických bytostí: „Mrtvolý obživený se tlačí v strašný šik / a sosnou ozbrojený je vede večerník, / a z jezera se zdvíhá sbor víl a poludnic [...] Nad nimi jak bůh války se vodník vypíná / a v rukou místo zbroje jen vodní růži má; [...] a kam tou růží máchně, se maně káci znak – [...] Zas volá hrký vodník: Neboj se, vlastní má! / a jako hlahol hromu se hlas ten rozláhá.“ Vodník zde figuruje jako vojévůdce českého národa, což je v beletrii role vsuktu ku nevědná.

Za další zajímavé zobrazení vodníka v umělecké literatuře považují tzv. vodníka ekologického, jenž je buď obětí technického světa, nebo vystupuje jako ochránce přírody, kterou symbolizuje. S tímto typem vodníka se setkáváme například v tvorbě Karla Legera (1859–1934), u humoristy a satirika Aloise Záborského (1858–1921) či v díle dekadentního básníka Karla Babánka (1872–1937). S ekologicky angažovaným vodníkem pracoval též Josef Váchal (1884–1969). Ze současné doby pochází významné dílo *Hastrman: Zelený román* (2001) Miloše Urbana (nar. 1967), v němž vodník prezentuje „bájný korektiv lidské pýchy“.

„A na topole podle skal zelený mužík zatleskal“

Studie Pavla Šidáka *Mokře chodí v suše. Vodník v české literatuře* podává vyčerpávající přehled o výskytu vodnické látky v české moderní beletrii od romantismu k postmoderně. Drobné nedostatky knihy shledávám v používání digresí – zvláště v kapitole „Vodnická látka v beletrii“ –, které mohou odvádět čtenářovu pozornost od stěžejního textu. Místy mne přece jen iritovalo tříštění jinak plynulého chronologického sledu, a to navzdory autorově poznámce: „Podotýkáme, že konkrétní texty řadíme do vymezených etap nikoli primárně z hlediska chronologického, ale na základě jejich poetiky.“ Publikaci neprospívá ani frekventované opakování některých slov – například motiv, motivika, motivický aj. Avšak po odborné stránce lze studii těžko něco vytknout.

V závěru titulu nalezneme antologii – v kontextu knihy důležitých – literárních textů, na něž je ve studii odkazováno. Pozitivně hodnotím, že díky této kapitole se čtenář může seznámit i s prameny dnes již obtížně dohledatelnými. K dalším kladům publikace patří bohatá vodnická obrazová příloha – výtvárné umění od středověku po současnost –, která je vytištěna na křídlovém papíře.

V názvu knihy se zrcadlí verš z Erbenovy balady „Vodník“ a z této klasiky jsem si pro závěr „vodnickovské“ recenze vypůjčila verš i já. Přestože nejsem hastrmanice, musím zdárně a svým zaměřením ojedinelé publikaci Pavla Šidáka jen zatleskat. ■

TVAR DOPORUČUJE**17.–21. října | Literární Františkovy Lázně**

V pořadí již 22. ročník festivalu, na jehož konání má velkou zásluhu básnířka Alena Vávrová. Hosty festivalu budou např. Jiří Dědeček, Miroslav Hupčich, Milan Hrabal, Sabine Dittrichová, Beate Francková či Františka Vrbenská. Celý program viz zde: <http://www.literarnifrantiskovylazne.cz/program-2019/>
Společenský dům, Máchova 246/6, Františkovy Lázně

21. října 19.00 / Večer s Pierrem Michonem

Setkání s laureátem prestižní Ceny Franze Kafky 2019, která oceňuje umělecky výjimečnou literární tvorbu největších autorů moderní světové literatury. Večerem bude provázet novinářka a spisovatelka Irena Jirků. Simultánní tlumočení z/do francouzštiny a češtiny zajištěno.

Knihovna Václava Havla, Ostrovní 13, Praha 1